

Onderzoeks- en innovatieagenda Netspar 2011-2014

In dit document treft u de beschrijving aan van de Onderzoeks- en Innovatieagenda van Netspar voor de periode 2011-2014. De agenda bestaat uit zeven zgn. Pension Innovation Labs's (PIL's):

1. Risicomanagement gedurende het werkzame leven
2. Risicomanagement gedurende de uitbetalingsfase van pensioenen
3. De kunst van het kiezen
4. Toezicht kapitaalgedekte pensioenen: solvabiliteit en transparantie
5. Intergenerationele risicodeling en verdeling: kapitaaldekking, omslag en belastingen
6. Arbeidsmarkt
7. Intragenerationele heterogeniteit en positie ouderen

Hierna treft u per PIL een beschrijving aan.

De PIL's 1 tot en met 3 maken onderdeel uit van het Innovatieprogramma *Retirement Management*, waarvoor het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) subsidie geeft. De PIL's 4 tot en met 7 maken onderdeel uit van het programma *Vernieuwing Nederlands Pensioenstelsel*, waarvoor het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) subsidie geeft.

Een korte toelichting op de gehanteerde terminologie in de beschrijvingen van de PIL's 1 tot en met 3. In deze beschrijvingen treft u steeds een beknopte schets van het onderwerp aan, gevolgd door aanduiding van zgn. *componenten* en een indicatie van de *producten* die uiteindelijk mede op basis van de ontwikkelde kennis binnen het betreffende PIL ontwikkeld zouden kunnen worden. De gedachte achter deze *componenten* en *producten* is de volgende:

- Voor een Innovatieprogramma is het van belang helder te maken wat het programma zo concreet mogelijk als output gaat opleveren. In het programma *Retirement Management* is ervoor gekozen deze output te benoemen als *componenten* (lees: bouwstenen) voor nieuwe of vernieuwde pensioen- en verzekeringsproducten. Deze componenten gelden als de "precompetitieve output" van het gezamenlijke Innovatieprogramma, en vormen input voor de markt- en productontwikkelingsactiviteiten van de individuele sectorpartners.
- De *producten* zijn dan dus de producten die uiteindelijk door de sectororganisaties zelf voor hun eigen klanten en markten worden ontwikkeld, en vallen buiten het bestek van het Innovatieprogramma.

PIL 1: Risicomanagement gedurende het werkzame leven (IRM)

Achtergrond

De financiële crisis heeft het grote belang van risicomanagement van pensioenen aangetoond en verder vergroot. Nederland heeft veel expertise op het terrein van risicomanagement van pensioenen door jarenlange ervaring met asset liability management. In traditionele defined benefit pensioenen, waarbij vooral werkgevers beleggingsrisico's droegen, werden de ongeprijsde risico's beperkt en de geprijsde risico's geoptimaliseerd ten behoeve van de werkgevers. Nu deelnemers steeds vaker zelf risicodragers worden, is risicomanagement minstens zo belangrijk. Niet langer voor het beschermen van werkgeversrisico's, maar juist om de deelnemers te beschermen tegen risico's en optimaal te laten profiteren van risicopremies. De pensioenambities en de gewenste pensioengaranties zijn het uitgangspunt; vervolgens rekent men terug naar de premies en beleggingen die hiervoor nodig zijn. Het is zaak de asset liability-technieken die hiervoor nodig zijn, verder te ontwikkelen voor binnenlands en buitenlands gebruik.

Een belangrijke vraag betreft het efficiënte pensioencontract: welke toezeggingen dient een pensioenfonds of verzekeraar te doen en hoe kunnen deze toezeggingen worden gerelateerd aan onzekere ontwikkelingen? Het managen van een pensioenproduct vanuit de geambieerde pensioenuitkering betekent namelijk niet noodzakelijkerwijs dat de uitkeringen ook moeten worden gegarandeerd. In plaats van harde garanties kan men ook werken met zachtere ambities die mede afhankelijk zijn van onzekere toekomstige ontwikkelingen. Het vinden van een nieuwe balans tussen garanties en ambities kan een belangrijke rol spelen bij het exporteren van pensioenproducten, waarbij het pensioenproduct wordt beheerd met het oog op de uiteindelijke pensioenuitkering van de deelnemers.

De vraag is dan hoe risico's het beste verdeeld kunnen worden over verschillende belanghebbenden. Daarbij gaat het om het ontwikkelen van pensioenconcepten die de traditionele dichotomie tussen defined benefit en defined contribution pensioenen overstijgen en die elementen uit deze traditionele pensioenconcepten combineren en verder ontwikkelen.

Output Innovatieprogramma: precompetitieve componenten

Component 1-1: Consequenties van verschillende invullingen van de portefeuille risicovolle activa
Beleggingen in risicovolle financiële activa zijn essentieel om pensioenproducten betaalbaar te houden. Een groot aantal verschillende risicovolle activa is beschikbaar, waarbij naast beleggingen in aandelen en obligaties gedacht kan worden aan beleggingen in private equity, in commodities, in onroerend goed en in infrastructuur. In geval van beleggen ten behoeve van pensioenuitkeringen is sprake van beleggen voor de lange termijn hetgeen grote invloed heeft op de gewenste keuze van de beleggingsmix. Ook de vraag in hoeverre een te behalen liquiditeitspremie opweegt tegen de nadelen van beperkte liquiditeit is van groot belang. Aangegeven zal worden wat de consequenties zijn van

verschillende invullingen van de portefeuille risicovolle activa voor de eigenschappen van het resulterende pensioenproduct.

Component 1-2: Kenmerken van beleggingsbeleid voor optimaal managen van rente- en inflatierisico's

Rente- en inflatierisico's bedreigen de ontwikkeling van de koopkracht van de pensioenuitkering gedurende de opbouwfase, doordat enerzijds voldoende beleggingsrendement behaald moet worden, maar anderzijds lage nominale of reële rentes tot geringe pensioenuitkeringen zullen leiden. Aangegeven zal worden welk beleggingsbeleid effectief kan worden ingezet om rente- en inflatierisico's optimaal te managen.

Component 1-3: Determinanten van verschillen in optimale risicoallocatie

De absorptiecapaciteit voor financieel risico verschilt tussen deelnemers. In veel landen is het pensioenproduct gebaseerd op de veronderstelling dat jongeren met een vaste baan meer risico dienen te nemen in hun pensioenportefeuille. Aangegeven zal worden wat de determinanten zijn van de verschillen in optimale risicoallocatie, en in welke mate intergenerationele solidariteit de afweging tussen rendement en risico kan verbeteren.

Component 1-4: Vormen van nabestaandenpensioen die beter aansluiten bij nieuwe rolpatronen en een flexibele arbeidsmarkt

Levensverzekeringen en nabestaandenpensioenen dekken in pensioenregelingen vaak het risico van overlijden tijdens het werkzame leven af. Voorzieningen voor nabestaanden staan de laatste tijd in veel landen onder druk, mede omdat vrouwen in veel landen in toenemende mate economisch zelfstandig zijn.

Als nabestaandenpensioen op risicobasis in plaats van kapitaalbasis wordt verzekerd, lopen nabestaanden bij onderbreking van de loopbaan van de hoofdverdiener echter grote risico's. Aangegeven zal worden welke vormen van nabestaandenpensioen beter aansluiten bij nieuwe rolpatronen op een flexibele arbeidsmarkt.

Producten die met behulp van de componenten ontwikkeld kunnen worden

Product 1-1: Pensioencontracten voor collectieve pensioenproducten die worden aangeboden aan werkgevers voor hun werknemersbestand

Nederlandse aanbieders hebben veel ervaring met het aanbieden van collectieve pensioenproducten. Dit biedt kansen voor Nederlandse aanbieders om de in Nederland ontwikkelde expertise over collectieve pensioenen aan te bieden aan buitenlandse werkgevers die op zoek zijn een minder duur alternatief voor traditionele defined-benefit pensioenen. Wanneer een werkgever of een groep werkgevers een collectieve regeling aanbiedt, scheelt dat in de marketingkosten. De concurrentie om de klanten vindt dan plaats op wholesale niveau in plaats van op retail niveau.

Een voordeel van collectieve regelingen is verder dat selectie van deelnemers kan worden beperkt. Collectieve regelingen bieden ook andere schaalvoordelen. Zo vergroten ze de inkoopkracht van de

groep deelnemers als geheel. Steeds moet een goede balans worden gevonden tussen garanties ('harde' rechten) en ambities ('zachte' rechten), waartoe in risicovolle activa moet worden belegd en rente en inflatierisico's moeten worden beheerd. De producten moeten worden afgestemd op de specifieke karakteristieken van de betreffende werkgever, het betreffende werknemersbestand en de nationale wet- en regelgeving.

Product 1-2: Pensioenproducten voor individuele consumenten

Het gaat hier bijvoorbeeld om producten voor zelfstandigen. Deze producten dienen in de opbouwfase een grote mate van flexibiliteit te bezitten vanwege het vaak onregelmatige inkomenspatroon van zelfstandigen. Verder dienen individuele pensioenproducten tijdens de opbouwfase al zoveel mogelijk het conversie risico af te dekken. Het gaat dus om producten die niet alleen vermogensopbouw beogen maar die al tijdens de opbouwfase worden gemanaged om inkomen te genereren tijdens de uitkeringsfase. Belangrijke risico's in dit verband zijn het risico van een lage rentestand en het risico van een hoge verwachte inflatie op het moment dat kapitaal wordt omgezet in een annuïteit.

Nederlandse aanbieders hebben door de defined-benefit traditie veel ervaring met het meer geïntegreerd beschouwen van de opbouw- en uitkeringsfasen van pensioenproducten, en kunnen dus beter omgaan met deze risico's.

Product 1-3: ALM-analyses voor de zakelijke markt

Het gaat hier om ALM-analyses voor nieuw te ontwikkelen pensioenproducten waarbij een groter deel van de risico's bij de deelnemers ligt. Ook de marktwaarde van deze producten kan met deze analyses zo goed mogelijk worden bepaald.

Product 1-4: Nieuwe instrumenten voor de verhandeling van financiële risico's

Het gaat dan om financiële instrumenten die pensioenverzekeraars kunnen benutten om financiële risico's met elkaar te verhandelen. Op deze manier kunnen pensioenverzekeraars hun solvabiliteitsrisico's beperken en risicodeling tussen en binnen generaties optimaliseren. Als gevolg van de vergrijzing wordt het steeds moeilijker om garanties te bieden aan gepensioneerden in de arbeidsgerelateerde pensioenen, door - zoals dat traditioneel gebeurde - risico's op te vangen in de vorm van fluctuaties in de inhaalpremie (waarbij de premiebetalers de pensioenuitkeringen aan de ouderen garanderen als de beleggingsopbrengsten tegenvallen). Dit vraagt om productinnovatie bij het managen van systematische risico's.

PIL 2: Risicomanagement gedurende de uitbetalingfase van pensioenen (IRM)

Subthema 2-A: Langlevenrisico

Achtergrond

Een belangrijk risico voor pensioenverzekeraars is het langlevensrisico. Een relevante vraag is hoe groot dit risico is, hoe het zou moeten worden geprijsd en hoe dit risico beter kan worden ingeschat zodat het solvabiliteitsbeslag zoveel mogelijk kan worden beperkt. Een andere belangrijke vraag is, hoe groot de verschillen zijn in levensverwachting tussen mensen met verschillende karakteristieken. Hoe veranderingen in levensverwachting dienen door te werken in de aanspraken van deelnemers, is een vraag over het optimale pensioencontract. In steeds meer landen schuiven publieke pensioenaanspraken gedurende de opbouwfase mee met de levensverwachting, zodat het systematische langlevensrisico tot de pensioendatum bij het betreffende cohort ligt. De vraag is, op welke leeftijd het langlevensrisico het beste kan worden afgedekt in collectieve private regelingen. Een gerelateerde vraag is wanneer iemand zijn collectief opgebouwde vermogen om moet zetten in een individuele (uitgestelde) levenslange uitkering. Het tegenhouden van selectie (de individuen die weten dat ze lang gaan leven schaffen de annuïteit aan, waardoor de verzekering te duur wordt voor anderen) pleit voor een vroege omzetting in een uitgestelde annuïteit. Het beperken van de risicopremie (omdat er nog onzekerheid is over de gemiddelde levensverwachting van een cohort) pleit echter juist voor een late omzetting. Ook op dit punt wordt productinnovatie gevraagd.

Output Innovatieprogramma: precompetitieve componenten

Component 2-A-1: Inzicht in de mogelijkheden om langlevensrisico in te schatten en in de beperkingen van bestaande methodieken

Voor het schatten van de gevolgen van langlevensrisico, is het van groot belang om het langlevensrisico van een bepaalde populatie goed te beramen. De recente discussie in Nederland rond de overlevingstafels van het Actuarieel Genootschap laat zien dat dit geen triviale zaak is. Een vergelijkbare discussie speelt ook in andere landen. Aangegeven zal worden hoe het langlevensrisico van een populatie kan worden berekend, en wat de beperkingen zijn van bestaande methodieken. Ook het combineren van actuariële technieken met medische informatie zal worden bezien.

Component 2-A-2: Modellen voor de koppeling van rekenleeftijd aan ontwikkelingen in de levensverwachting

Onzekerheid in de pensioenuitkering als gevolg van ontwikkeling van de levensverwachting, kan worden beheerst door de rekenleeftijd waarop een toegezegde of geambieerde uitkering ingaat, te koppelen aan ontwikkelingen in de levensverwachting van de betreffende populatie. Modellen zullen worden uitgewerkt om dit vorm te geven, waarbij wordt aangesloten bij de suggesties uit het Green Paper van de EU.

Component 2-A-3: Ontwerpen die de beperkingen van bestaande verhandelbare langlevensrisicocontracten beperken

Het verhandelen van financiële instrumenten op gereguleerde markten draagt bij aan transparante en efficiënte prijsvorming en verlaagde transactiekosten. Op dit moment is het nog nauwelijks mogelijk langlevensrisico op gereguleerde markten te verhandelen, onder andere omdat het basisrisico per instelling te groot is. Aangegeven zal worden, hoe producten te ontwerpen, die de beperkingen van de bestaande verhandelbare langlevensrisico-contracten reduceren.

Producten die met behulp van de componenten ontwikkeld kunnen worden

Product 2-A-1: Contracten voor de verhandeling van langlevensrisico

Contracten waarbij pensioenverzekeraars langlevensrisico met elkaar (over the counter) kunnen verhandelen en contracten om langlevensrisico in de open markt te verhandelen (longevity swaps, q-forwards).

Product 2-A-2: Pensioencontracten voor de zakelijke markt die langlevensrisico optimaal verdelen tussen verschillende belanghebbenden.

Product 2-A-3: Pensioencontracten voor de retailmarkt waarin de ingangsdatum van de pensioenuitkering wordt gekoppeld aan de ontwikkeling van de levensverwachting

Subthema 2-B: Hoe pensioenen uit te betalen?

Achtergrond

Een centraal vraagstuk bij het ontwerp van een pensioensysteem betreft de decumulatie (uitbetaling) van de pensioenopbouw en het belang van maatwerk daarbij. Welke risico's kan een gepensioneerde nog dragen en hoe hangt dat bijvoorbeeld af van zijn huisvestings situatie, zorgverzekeringen en gezondheid?

Innovaties op dit gebied worden belangrijker naarmate meer ouderen over een eigen huis beschikken en zelf een grotere verantwoordelijkheid nemen voor allerlei persoonlijke dienstverlening rondom de woning als de gezondheid het steeds meer laat afweten. Hierbij kan men denken aan gemengde huurkooparrangementen, waarbij verzekeraars woningen terugkopen van ouderen, die hun in het huis opgebouwde vermogen, willen omzetten in inkomen. Allerlei innovaties op het snijvlak van zorgdiensten, zorgverzekeringen, huisvesting en pensioenen zijn denkbaar.

Nederlandse instellingen hebben grote ervaring met annuïteitsystemen en kunnen zich daarmee op de wereldmarkt profileren. Annuïtaire producten zijn aantrekkelijk, omdat een levenslange uitkering voorkomt dat men op latere leeftijd aanzienlijk minder te besteden heeft. Maar deze producten beperken wel de flexibiliteit en liquiditeit. Als ouderen met onverzekerbare gezondheidsrisico's te maken hebben, kan het daarom beter zijn om een gedeelte van de besparingen niet om te zetten in annuïteiten, maar liquide te houden om onverhoopte gezondheidsrisico's en de daarmee gepaard gaande extra kosten te kunnen dekken. Daarnaast is het van belang dat annuïteiten zoveel mogelijk waardevast zijn en inflatierisico's afdekken. Ook het in het eigen huis opgeslagen vermogen kan een rol spelen bij het dekken van oudedagsrisico's. Pensioenproducten kunnen dan ook niet los worden gezien van de woningmarkt (wel of geen eigen woningbezit, rol van woningcorporaties), de zorgverzekering en de fiscaliteit.

Output Innovatieprogramma: precompetitieve componenten

Component 2-B-1: Inzicht in innovatieve concepten om de afruil tussen risico nemen en hoger rendement te verbeteren

De afruil tussen risico nemen en een hoger rendement tijdens de uitkeringsfase wordt blootgelegd. De rol die innovatieve concepten kunnen spelen (bijvoorbeeld escalating annuities) om deze afruil te verbeteren, zal worden geanalyseerd: hoe kan van risicopremies worden geprofiteerd, terwijl het daarmee gepaard gaande risico optimaal wordt gemanaged?

Component 2-B-2: Inzicht in de verhouding tussen behoefte aan liquiditeit en behoefte aan verzekering

Annuïtaire uitkeringen kunnen niet worden afgekocht, omdat de verzekerde asymmetrische informatie heeft over zijn overlevingskansen. Dit betekent dat annuïtaire producten zo moeten worden vormgegeven, dat ook aan onverwachte behoefte aan liquiditeit kan worden voldaan. De behoefte aan liquiditeit tijdens de uitkeringsfase zal dan ook in beeld worden gebracht en vergeleken met de

behoefte aan verzekeringen. Daarbij worden verschillende manieren ontwikkeld om selectie zoveel mogelijk te voorkomen als senioren meer keuzevrijheid krijgen in de uitbetalingfase.

Component 2-B-3: Oplossingen voor de knelpunten bij het omzetten van vermogen uit de eigen woning in een reguliere inkomensstroom

De knelpunten bij het omzetten van vermogen in de eigen woning in een reguliere inkomensstroom zullen worden onderzocht. Verder zal worden geïnventariseerd welke oplossingen daarvoor denkbaar zijn.

Component 2-B-4: Inzicht in de voor- en nadelen van de koppeling van pensioenuitkeringen aan zorgverzekeringen

De voor- en nadelen van het koppelen van pensioenuitkeringen aan zorgverzekeringen en andere uitkeringen in natura zullen worden geïnventariseerd. De verzekeraarbaarheid van verschillende oudedagsrisico's komt aan de orde, zoals het risico van inflatie van zorgkosten.

Component 2-B-5: Methoden voor het afdekken van oudedagsrisico's in ontwikkelingslanden

In veel ontwikkelingslanden ontbreken financiële instrumenten en betrouwbare data over sterftcijfers om annuïteiten te kunnen aanbieden. De verschillende mogelijkheden voor deze landen om oudedagsrisico's te kunnen afdekken, worden in kaart gebracht

Producten die met behulp van de componenten ontwikkeld kunnen worden

Product 2-B-1: Annuïteiten voor de individuele consumentenmarkt.

...die aantrekkelijk geprijsd zijn, selectie voorkomen maar tegelijkertijd consumenten in staat stellen hun langlevensrisico zoveel mogelijk af te dekken. Het gaat hier bijvoorbeeld om uitgestelde annuïteiten.

Product 2-B-2: Producten die het in de eigen woning opgeslagen eigen vermogen omzetten in pensioeninkomen.

Product 2-B-3: Producten die het risico van stijgende woon- en zorglasten tijdens de oudedag afdekken.

Het kan hier gaan om pensioen in natura in de vorm van bijvoorbeeld woon-zorg-omgevingen. Het kan ook gaan om producten die tot uitbetaling komen als mensen bepaalde ADLs (activities of daily living) verliezen. Hier speelt de vraag naar de verzekeraarbaarheid van de verschillende risico's. Ook zullen contractvormen onderzocht worden waarbij financiële instellingen optreden als regisseur en vertrouwenspersoon voor oude van dagen bij het managen van hun financiële huishouding en het inkopen van allerlei diensten.

Product 2-B-4: Nieuwe annuïtaire producten

...waarbij mensen ook een zekere mate van beleggingsrisico kunnen blijven lopen om op die manier te kunnen blijven profiteren van risicopremies. Het is ook de vraag of een zekere mate van liquiditeit en flexibiliteit geboden kan worden die aansluit bij de verschillende fasen die binnen de uitkeringsperiode kunnen worden onderscheiden.

Product 2-B-5: Nieuwe financiële instrumenten

...die pensioenverzekeraars en zorgverzekeraars met verschillende deelnemersbestanden en solidariteitskringen kunnen benutten om risico's met elkaar te verhandelen. Op deze manier kunnen pensioenverzekeraars hun solvabiliteitsrisico's beperken en risicodeling tussen en binnen generaties optimaliseren.

Product 2-B-6: Micro-pensioenproducten.

Het gaat dan om producten waarmee wordt ingespeeld op de snel groeiende behoefte in ontwikkelingslanden om gedurende de oude dag minder afhankelijk te zijn van de traditionele familieverbanden.

PIL 3: De kunst van het kiezen (IRM)

Subthema 3-A: Pensioencommunicatie

Achtergrond

Pensioencommunicatie wint aan belang nu steeds meer risico's bij pensioendeelnemers komen te liggen. Verder beleven burgers door de feminisering van de arbeid en de flexibilisering van de arbeidsmarkt steeds meer transities (zogenaamde life events) met grote gevolgen voor hun pensioensituatie. Dan gaat het bijvoorbeeld om de overstap van een voltijdbaan naar deeltijdwerk, of van werknemerschap naar zelfstandig ondernemerschap, maar ook om veranderingen in persoonlijke relaties en daarmee huishoudsamenstelling of verblijf in het buitenland. Burgers worden ook meer en meer geconfronteerd met allerlei keuzes op pensioengebied (inleg, beleggingsmix, waardeoverdracht, uitruil nabestaandenpensioen, timing van (deeltijd)pensioen, decumulatie methode). Voor verantwoorde keuzes is toegankelijke, begrijpelijke informatie essentieel. Hierbij speelt de kennisvraag, hoe pensioeninformatie het beste te communiceren naar verschillende groepen deelnemers. Het gaat ook om de vraag, in hoeverre deze informatie gestandaardiseerd moet worden om producten doorzichtig te houden.

Het pensioenakkoord van sociale partners vraagt overal ter wereld, en dus ook in Nederland, om een grotere mate van transparantie van pensioenproducten. Ook het recente Green Paper van de Europese Commissie benadrukt het belang van transparantie. Enerzijds dienen de producten eenvoudig te begrijpen te zijn, maar anderzijds dienen pensioenregelingen uitvoerbaar te zijn tegen lage kosten. In Nederland wordt informatie over pensioenopbouw vanaf 2011 beschikbaar gesteld via het pensioenregister. Dit biedt mogelijkheden voor productinnovatie, die later ook kan worden geëxporteerd.

Output Innovatieprogramma: precompetitieve componenten

Component 3-A-1: Inzicht in effectieve manieren om deelnemers te informeren over de gevolgen van life events, zoals huwelijk, scheiding of verandering van baan.

Component 3-A-2: Inzicht in de manieren om de risico's die inherent zijn aan pensioenuitkomsten inzichtelijk te communiceren bij verschillende type producten

Hierbij is van belang aan te geven of de nagestreefde pensioendoelstellingen in voldoende mate zullen worden gerealiseerd, dan wel dat aanpassingen vereist zijn. Het gaat hierbij zowel om systematische risico's (bv. de risico's op financiële markten) als om idiosyncratische risico's, zoals de risico's op werkloosheid en arbeidsongeschiktheid

Producten die met behulp van de componenten ontwikkeld kunnen worden

Product 3-A-1: Heldere communicatie-uitingen

...naar een bepaalde groep deelnemers van een collectief contract waarin de deelnemers weinig keus hebben. Adequate communicatie zal naar verwachting een belangrijke concurrentiefactor worden en is essentieel voor het draagvlak voor collectieve pensioencontracten.

Product 3-A-2: Communicatie bij een individueel pensioenproduct waarin mensen aan aantal individuele keuzen kunnen maken.

Voor individuele producten zal de mogelijkheid voor de consument om tijdens de opbouw en decumulatie in te schatten, of het pensioenproduct nog tot de gewenste uitkomsten leidt, een belangrijke verkoopfactor worden.

Product 3-A-3: Internetapplicaties, zoals het Nederlandse pensioenregister.

Elke burger kan zo - naar analogie van het elektronische patiëntendossier in de zorg - eigenaar worden van zijn financiële-planning-dossier. Financiële instellingen (waaronder ook pensioenuitvoerders) kunnen op deze manier, na machtiging door de klant, toegang krijgen tot de gegevens van de financiële producten die burgers hebben afgenomen. Aanbieders zijn daardoor beter in staat om een geïntegreerd financieel advies te verstrekken en producten te ontwikkelen die beter passen bij de individuele situatie van een klant.

Subthema 3-B: Keuzegedrag van pensioenconsumenten

Achtergrond

Door de toenemende heterogeniteit van pensioenconsumenten (in termen van huishoudsituatie, arbeidscontract, gezondheid, eigendom van de woning, menselijk kapitaal) wordt individueel maatwerk in een pensioenoplossing steeds belangrijker. Dat is een belangrijk argument voor meer consumentensoevereiniteit. Maar pensioenconsumenten blijken maar zeer beperkt bereid en in staat om weloverwogen pensioenkeuzes te maken. De kredietcrisis en de daarmee gepaard gaande financiële turbulentie hebben dit in veel landen laten zien. Het op een verstandige manier structureren van keuzen is daarmee van groot belang voor een pensioenproduct.

Recente literatuur op het terrein van de gedragseconomie en de psychologie geeft handvaten voor productinnovatie op dit terrein. Zo wijst onderzoek uit dat standaarden (ofwel defaults) een grote invloed hebben op het keuzegedrag van mensen, vooral als het pensioenen betreft. Deze standaarden bepalen wat er gebeurt, als men zelf niet bewust kiest. Standaarden zijn zo krachtig omdat veel mensen financieel ongeletterd zijn en de default als een impliciete aanbeveling zien voor een product dat zij niet begrijpen en waarvoor ze vaak (nog) weinig belangstelling hebben. Deze standaarden kunnen bijvoorbeeld betrekking hebben op de minimale premie inleg, de wijze waarop de pensioenen worden uitgekeerd (bijv. als lumpsum uitkering of als annuïteit), of de beleggingen (en daarmee de beleggingsrisico's die deelnemers lopen). De defaults kunnen eventueel worden afgestemd op de karakteristieken van een individu of groep.

In Nederland zijn de mogelijkheden om van de default af te wijken vaak zeer beperkt. In landen met een andere traditie en cultuur ligt dat vaak anders. De uitdaging voor Nederlandse aanbieders is om de voor Nederland ontwikkelde collectieve producten aan te passen aan de situatie in landen waar de individuele keuzevrijheid zwaarder telt, zonder dat de voordelen van die producten in gevaar komen. Deze benodigde productinnovaties vereisen een goed inzicht in hoe mensen tot keuzen komen, en hoe men mensen het beste kan ondersteunen bij het nemen van beslissingen over hun pensioenvoorziening.

Output Innovatieprogramma: precompetitieve componenten

Component 3-B-1: Inzicht in de factoren die keuzegedrag bij pensioenen bepalen

Het gaat om de invloed van communicatie, defaults, labeling, financiële prikkels etc. op bepaalde keuzen (bijvoorbeeld de keuze van de leeftijd waarop de uitkering start, omzetten van nabestaandenpensioen in ouderdompensioen, premie-inleg, beleggingsgedrag, risicokeuze, etc. etc.) van een aantal helder afgebakende groepen (met gedefinieerde karakteristieken).

Producten die met behulp van de componenten ontwikkeld kunnen worden

Product 3-B-1: Collectieve pensioenproducten voor de zakelijke markt

...die beperkte keuzevrijheid bieden voor wat betreft beleggingen, inleg, uitbetaling en bijbehorende aanvullende verzekeringen. Het gaat daarbij om het optimaliseren van de keuzearchitectuur voor de individuele werknemers, afhankelijk van de karakteristieken van het deelnemersbestand en de lokale wet- en regelgeving.

Product 3-B-2: Pensioenproducten voor individuele consumenten.

Het gaat dan om producten die consumenten de gewenste mate van keuzevrijheid bieden ten aanzien van de periodieke inleg, de mate waarin beleggingsrisico wordt genomen en de vorm waarin pensioenuitkeringen plaatsvinden. Te denken valt bijvoorbeeld aan inkomensafhankelijke periodieke inleg en aan producten waarin als default de beleggingsmix en de inleg worden aangepast aan de gerealiseerde opbouw en de leeftijd van de deelnemer.

Subthema 3-C: Governance en pensioenvehikels

Achtergrond

Wie zelf de kennis ontbeert om een goed pensioenproduct samen te stellen, moet deze taak delegeren aan professionals. Dan doet zich vaak het probleem voor dat commerciële aanbieders van pensioenproducten niet uitsluitend handelen in het belang van de klant – zeker als die klant onvoldoende kennis heeft om de kwaliteit van het product te kunnen beoordelen. Anders gezegd, klanten lopen het risico producten te krijgen, die niet goed inspelen op hun behoeften, maar wel een hoge winstmarge opleveren voor de aanbieder.

Hier speelt de kennisvraag naar een goede governance-structuur achter pensioenproducten. Vertrouwen speelt een belangrijke rol bij collectieve regelingen, die collectieve besluitvorming vereisen over defaults en de inkoop van financiële producten en expertise. Beslissingen daarover moeten genomen worden door mensen met voldoende kennis van zaken die zich inzetten voor de belangen van de deelnemers. Het gaat dan om de governance-structuur van pensioenregelingen, waarbij de besluitvormers enerzijds over voldoende expertise beschikken en zich anderzijds inzetten voor de belangen van de deelnemers (in plaats van extra winst voor de aanbieders van financiële producten).

Nederland heeft veel ervaring opgedaan met collectieve pensioenregelingen. In de Nederlandse aanvullende pensioenen (2de pijler) stellen werkgevers en werknemers, in samenspraak met het pensioenfondsbestuur een bepaald niveau voor de premie vast, terwijl het pensioenfondsbestuur de beleggingsmix bepaalt en financiële producten inkoop van commerciële aanbieders. Het is van belang de governance-structuren verder te vervolmaken en voor export aan te passen aan de specifieke buitenlandse omgeving. Hierbij gaat het ook om het vinden van de juiste pensioenvehikels (PPI, API).

Output Innovatieprogramma: precompetitieve componenten

Component 3-C-1: Inzicht in de succesfactoren die internationaal tot gewenste pensioenproducten en pensioenkeuzes hebben geleid

Vooraf gaat het dan om analyse van de rol van werkgevers, van werknemers, van aanbieders van financiële producten en van toezichthouders.

Component 3-C-2: Modellen voor goede governancestructuren

Het gaat dan om ontwerpen voor goede governancestructuren voor collectieve pensioenproducten die aansluiten bij de lokale omgeving in een bepaald land alsmede de karakteristieken van de betreffende solidariteitskring.

Component 3-C-3: Inzicht in het collectieve keuzegedrag van bestuurders die namens deelnemers pensioencontracten samenstellen in beleggingsbeslissingen nemen

Producten die met behulp van de componenten ontwikkeld kunnen worden

Product 3-C-1: Pensioenvehikels voor de buitenlandse markt (API, PPI)

...die aansluiten bij de IORP richtlijn, passen bij de specifieke arbeidsmarktregelgeving van een specifiek land en aansluiten bij de wensen van de deelnemers. Deze pensioenvehikels zullen een belangrijke aanbieder zijn van pensioenproducten op de Europese markt.

Product 3-C-2: Collectieve pensioenproducten voor werkgevers met een governance structuur die aansluit bij lokale instituties.

PIL 4: Toezicht kapitaalgedekte pensioenen: solvabiliteit en transparantie (VNP)

Binnenlandse discussie over vernieuwd toezicht

In navolging van de commissie Goudswaard hebben de sociale partners zich in het recente pensioenakkoord uitgesproken voor schokbestendige pensioencontracten waarin 'zachte' rechten zich aanpassen aan ontwikkelingen op financiële markten. Dat vraagt om nieuwe vormen van toezicht om te toetsen of de financiering van pensioenregelingen overeenkomt met de mate van zekerheid die is beloofd.

Nieuwe vormen van solvabiliteitstoezicht op pensioenverzekeraars zijn vereist, zodat deze verzekeraars voldoende middelen in kas hebben om aan hun harde en zachte verplichtingen te voldoen.

De recente kabinetsevaluatie identificeerde al een aantal knelpunten rondom het Financieel Toezichtskader (FTK) voor pensioenfondsen, en ook de sociale partners vragen in het pensioenakkoord nu om een vernieuwd FTK in samenhang met de door hen beoogde vernieuwing van collectieve pensioencontracten met aanpasbare rechten. Verder dienen ook de vereisten met betrekking tot de kostendekkende premie te worden herzien. Keuzes betreffende parameterwaarden in het toezicht (bijvoorbeeld de risicopremie op aandelen) moeten zoveel mogelijk gebaseerd zijn op de nieuwste wetenschappelijke inzichten. Bovendien zijn ook nieuwe eisen nodig ten aanzien van de communicatie van pensioenrisico's en de daarbij horende transparantie, nu deelnemers in collectieve pensioenregelingen met meer risico's worden geconfronteerd. Het gaat hierbij om het gedragstoezicht.

Europese discussie of harmonisatie toezicht

De kredietcrisis heeft een impuls gegeven aan de Europese discussie om nationale regelgeving meer te harmoniseren. De Nederlandse toezichtregels (bijvoorbeeld in het kader van een vernieuwd FTK) zullen goed moeten aansluiten bij, of gemotiveerd moeten afwijken van de Europese regels, bijvoorbeeld in Solvency II. Nederland kan door innovatie op het terrein van toezicht een hoofdrol spelen in de discussie binnen Europa. Hierbij is het van belang dat de Europese toezichtregels recht doen aan de collectieve pensioenregelingen die we in ons land kennen. Verder moet er zoveel mogelijk sprake zijn van een level playing field voor verschillende pensioenuitvoerders (met verschillende nationaliteit, respectievelijk governancestructuur). Ook dient het toezicht op collectieve pensioenen goed aan te sluiten bij het toezicht op individuele pensioenproducten.

PIL 5: Intergenerationele risicodeling en verdeling: kapitaaldekking, omslag en belastingen (VNP)

Omslag en traditionele kapitaaldekking onder druk

In veel landen wordt gewerkt aan versoering van de omslaggefinancierde pensioenen. Ook de kapitaalgedekte bedrijfspensioenregelingen, waarin het desbetreffende bedrijf alle risico's voor zijn rekening neemt, staan onder druk. Bedrijven dreigen immers door hun pensioenregeling steeds meer in de rol van verzekeraar te belanden, waarbij de risico's van de pensioenverplichtingen de 'normale' bedrijfsrisico's gaan domineren. Daarnaast zorgen nieuwe boekhoudregels ervoor dat bedrijven hun groeiende pensioenrisico's in pensioenregelingen nadrukkelijker moeten verantwoorden door deze pensioenverplichtingen en de daarmee gepaard gaande risico's op de balans op te nemen.

Nieuwe verdeling van publieke en private verantwoordelijkheden bij intergenerationele risicodeling

De kredietcrisis stimuleert, in combinatie met de vergrijzing, de private financiering van oudedagsrisico's nu de overheidsfinanciën in veel landen zich in een zeer slechte staat bevinden. Veel regeringen willen daarom de publieke omslaggefinancierde pensioenen verder versoeren. Dit alles versterkt de zoektocht naar nieuwe combinaties van private en publieke verantwoordelijkheden om oudedagsrisico's te dekken en de daarmee gepaard gaande risicodeling en herverdeling tussen en binnen generaties. Hoe kunnen risico's het beste verdeeld worden tussen generaties en welke rollen kunnen de overheid en de private sector daarbij spelen? Een vraag hierbij is of overheden een rol kunnen spelen bij het afdekken van risico's binnen private kapitaalgedekte systemen, bijvoorbeeld door het uitgeven van nieuwe financiële instrumenten of door verzekeringsarrangementen. Op deze manier maakt de overheid het voor de particuliere sector aantrekkelijker om een groter deel van de verantwoordelijkheid voor de pensioenvoorziening op zich te nemen.

Fiscale behandeling van kapitaalgedekte pensioenen en andere vermogensopbouw

Een belangrijke kennisvraag is ook de fiscale behandeling van vermogensopbouw in het algemeen, en pensioenbesparingen en pensioenverzekeringen in het bijzonder. Dient het fiscale systeem onderscheid te maken tussen verschillende soorten vermogen (liquide vermogens, illiquide pensioenbesparingen, eigen vermogen in de eigen woning) en tussen collectieve pensioenen (tweede pijler) en individuele pensioenbesparingen (derde pijler), of dienen we te streven naar een arbeidsvormneutraal pensioenkader? Wat zijn de gevolgen van de keuze voor een bepaald fiscaal systeem voor intergenerationele risicodeling en internationale mobiliteit?

Metten van claims van en op nationale overheden

Hierbij speelt de kennisvraag hoe de waarde van pensioenverplichtingen van de overheid en de fiscale claim op private pensioenbesparingen het beste kunnen worden gemeten – ook in het kader van het Europese toezicht op nationale begrotingen en transparante informatie over begrotingen voor financiële markten. Een gerelateerde vraag is hoe de budgettaire kosten van garanties aan de

pensioensector (bijvoorbeeld het verzekeren van defined-benefit pensioenen) het beste in beeld kunnen worden gebracht. De discussie over een verscherpt Europees toezicht en een groter disciplinerende invloed van financiële markten op nationaal budgettair beleid vergroot het belang van deze vraag. Is het mogelijk om voor de overheidsbalans ALM-analyses uit te voeren waarbij recht wordt gedaan aan de grote mate van onzekerheid? Is het mogelijk internationale afspraken te maken over de onderliggende parameters gebaseerd op recent wetenschappelijk onderzoek? Internationale standaardisatie van informatie over pensioensystemen lijkt in dat kader van groot belang.

PIL 6: Arbeidsmarkt (VNP)

Hogere pensioenleeftijd en arbeidsmarkt voor ouderen

De samenhang tussen pensioenvoorzieningen en de arbeidsmarkt wordt steeds belangrijker en vraagt om analyse. De kredietcrisis onderstreept het belang van een goed functionerende arbeidsmarkt voor ouderen. Ouderen zullen langer aan de slag willen blijven om hun pensioen op peil te houden, omdat pensioenen overal ter wereld worden versoerd. De stimulansen om langer door te werken brengen de zwakke positie van ouderen op de arbeidsmarkt echter volop aan het licht. Er zijn hervormingen nodig, die ouderen productief houden op de plaats waar hun talenten het best tot hun recht komen.

Arbeidsaanbod

De noodzaak menselijk talent te koesteren vraagt ook om een pensioenstelsel dat mensen aanmoedigt langer actief te blijven, bijvoorbeeld door deeltijdpensioen of door arbeidsinkomen aan te vullen met pensioenuitkeringen. Daarbij is antwoord nodig op de vraag welke factoren de grootste invloed hebben op het al dan niet langer doorwerken van mensen. Moet langer doorwerken financieel nog aantrekkelijker worden, moet werk anders worden ingericht, moeten we vooral werken aan een betere gezondheid van ouderen, of zijn vooral sociale en culturele normen van belang?

Om menselijk kapitaal te koesteren is het ook zaak producten en regelingen te ontwikkelen om menselijk kapitaal optimaal te verzekeren en tegelijkertijd de schadelast zoveel mogelijk te beperken. Het gaat dan bijvoorbeeld over het verzekeren van arbeidsongeschiktheid en ziekte.

De mate waarin individuen kans lopen buiten de arbeidsmarkt te vallen, of een snellere of minder snelle carrièreontwikkeling door te lopen dan verwacht, is ook zeer bepalend voor het gewenste pensioenproduct. Onderzocht moet worden, welke groepen werknemers en zelfstandigen voornamelijk worden blootgesteld aan deze risico's, wat de grootste risico's zijn en hoe deze risico's doorwerken in de arbeidsinkomens en de optimale structuur van pensioenproducten. Hierbij is ook de optimale overdraagbaarheid van pensioenrechten tussen banen, verschillende soorten arbeidscontracten en landen aan de orde.

Arbeidsvraag en arbeidsmobiliteit

Een andere belangrijke koppeling tussen werking van de arbeidsmarkt en pensioenvoorzieningen betreft de toenemende arbeidsmobiliteit, zowel nationaal als internationaal, en zowel tussen sectoren als tussen werknemerschap en ondernemerschap. Zo vormt de groei van de groep zelfstandigen zonder personeel een uitdaging voor het stelsel van aanvullende pensioenen in Nederland, omdat deze groep grotendeels buiten het stelsel valt. Dat genereert de vraag hoe het pensioenstelsel moet inspelen op deze en andere ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Kan het pensioenstelsel meer flexibiliteit en keuzevrijheid bieden zonder de voordelen van collectiviteit en solidariteit te verliezen? En is er toekomst voor de doorsneesystematiek of dienen premies meer actuarieel neutraal te worden zodat de tweede en derde pijler beter op elkaar aansluiten? De commissie Goudswaard vraagt om

een onderzoek naar de voor- en nadelen van de doorsneesystematiek en naar de vraag hoe een eventuele overstap op een ander opbouwsysteem vorm gegeven kan worden.

PIL 7: Intragenerationele heterogeniteit en positie ouderen (VNP)

Er is een grote mate van heterogeniteit binnen de oudere generaties in termen van inkomen, vermogen, gezondheid, levensverwachting, arbeidsvermogen, huishoudsituatie, sociale netwerken en gedrag. Het is van groot belang hier zicht op te krijgen met het oog op het gewenste sociale beleid. In dit verband is ook de pensioenopbouw (zowel reeds opgebouwde als nog op te bouwen pensioenrechten) van verschillende groepen van belang om te kunnen beoordelen of er in de toekomst veel armoede onder ouderen te verwachten is en of mensen hun levensstandaard neerwaarts moeten aanpassen als ze ouder worden. Op welke terreinen zijn huidige en toekomstige ouderen kwetsbaar?

Dit project combineert verschillende bestaande databronnen om beter zicht te krijgen op de huidige en toekomstige positie van ouderen met verschillende karakteristieken wat betreft inkomen, financieel en menselijk kapitaal, gezondheid, en sociale netwerken. Deze gegevens worden ook zoveel mogelijk vergeleken met vergelijkbare gegevens in het buitenland. In het kader van Europese leerprocessen is het van belang dat gegevens wat betreft de positie van ouderen internationaal vergelijkbaar zijn. Hierbij speelt dat de budgettaire houdbaarheid van publieke pensioenen niet los gezien kan worden van de inkomenspositie van ouderen: beperkte toekomstige publieke uitgaven aan publieke pensioenen zijn alleen geloofwaardig als ouderen in de toekomst over voldoende andere inkomensbronnen beschikken.

Een belangrijke kennisvraag in dit verband is hoe de levensstandaard van ouderen het beste op peil kan worden gehouden zonder besparingen, arbeidsaanbod en investeringen in menselijk kapitaal te ontmoedigen.